

Sborník z loňské konference k dějinám menších měst reprezentuje tuto akci více než důstojně, navíc se tak děje v aktuálním časovém horizontu. V situaci, kdy se mnohá odborná setkání svého sborníku buď nedočkají vůbec nebo až s velkým časovým zpožděním, je i tuto skutečnost třeba kvitovat s uznáním. Tomuto menšímu, ale rozhodně přínosnému sympoziu tudíž nezbyvá než popřát mnoho zdaru do dalších ročníků.

Petr Kolář

Sarah Masiak, *Teufelskinder. Hexenverfolgung und gesellschaftliche Stigmatisierung im Hochstift Paderborn (1601–1703)* [= Konflikte und Kultur – Historische Perspektiven], UVK Verlagsgesellschaft, Konstanz 2020, 538 s.

Recenzovaná publikace vychází z dizertační práce, kterou její autorka zpracovala pod vedením prof. Michaela Ströhmera a v roce 2019 obhájila na Historickém institutu univerzity v Paderbornu. Sarah Masiaková si ve své rozsáhlé práci vytkla nelehký a dosti ambiciózní cíl, a to sledovat mechanismy utváření a prohlubování sociální stigmatizace a marginalizace v raně novověkém společenství. V návaznosti na to se autorka pokusila postihnout, proč a do jaké míry sociálně marginalizovaní lidé přijímali zvenčí přicházející stigmata a osvojovali si je. Zmíněný sociální mechanismus se ve své zdánlivě iracionalitě výrazně uplatňoval v raně novověkých čarodějnických procesech, kdy se mnohdy zlopestné stigma čarodějnice v lokální komunitě přenášelo z generace na generaci. Autorka vycházela ze sociologického konceptu *labeling approach*, jehož cílem je věrohodně objasnit příčiny vzniku nonkonformity, delikvence a deviantního chování. S cílem poznat fungování mechanismu stigmatizace v čarodějnických procesech podrobila Masiaková výzkumu případy čarodějnictví ve vsi Fürstenberg na někdejší území paderbornského biskupství v severozápadním Německu v letech 1601–1703. Fürstenberg byla poměrně lidnatá vesnice. Jen ve 30. letech 17. století zde bylo souzeno pro čarodějnictví 55 osob. Zdejší pronásledování řídili z titulu pozemkové vrchnosti páni z Westphalen. Dobové označení *Deüffelskinder* zde při tom neznamenal dětské čarodějnice – dětské čarodějnické procesy se ve Fürstenbergu nekonaly. Jako *Deüffelskind* byla označována osoba, která při svém narození zdědila stigma čarodějnice po čarodějnické matce či čarodějnických rodičích, nebo se v její rodině vyskytl člověk stigmatizovaný, souzený, či dokonce popravený pro údajné čarodějnictví.

V úvodní části práce podala Masiaková nejprve hutný přehled bádání posledních desetiletí o dějinách čarodějnických procesů. Na tomto základě vypracovala vlastní, pozoruhodný výčet příčin a faktorů, které vedly k raně novověkým honům na čarodějnice (s. 17–18): 1) všeobecně panující krize; 2) široká recepce čarodějnické démonologie s jejím pojetím kumulovaného zločinu čarodějnictví; 3) vytvoření zvláštní formy řízení v případech *crimen magiae*; 4) tlak „zdola“ na pronásledování čarodějnic; 5) připravenost mediálních (tj. podřízených, zprostředkujících) nositelů moci k pronásledování „shora“; 6) jednání zeměpánů; 7) konkrétní aktéři vytvářející na místní úrovni příznivé prostředí k pronásledování; 8) přenášení poznatků o pronásledování čarodějnic prostřednictvím kázání, tištěných médií, zvláště publicistiky, a výtvarného umění. V souhrnu šlo podle autorky více o exogenní než endogenní faktory. Dále Masiaková podrobně probírá dosavadní výzkum čarodějnických procesů ve Fürstenbergu, které zatím nejpodrobněji zpracoval mezinárodně renomovaný historik Rainer Decker ve svých publikacích o honech na čarodějnice v paderborské diecézi. Autorka se dotýká též otázky, jak byla v dosavadním bádání reflektována existence „čarodějnických dynastií“ a *Deüffelskinder*.

Masiaková detailně probírá práce, které byly věnovány fenoménum stigmatizace, marginalizace a kriminalizace ve středověku a v raném novověku, a to jak v obecné rovině, tak speciálně v čarodějnických procesech. Obširně zmiňuje mj. habilitační práci Rainera Walze¹⁾ a disertaci Johannese Dillingera,²⁾ kteří si položili otázku, zda a do jaké míry vedlo k vyvolání honů na čarodějnice odlišné chování jejich pozdějších obětí, které neodpovídalo (sociální) normě. Walz se kromě toho pokusil zjistit, v jakém rozsahu poddaní sedláci používali čarodějnické procesy jako nástroj k likvidaci nepohodlných osob. Dillinger i Walz upozorňovali na osobitou kontrolní funkci víry v čarodějnice a snažili se postihnout vznik a genezi podezření z čarodějnictví ve vesnických komunitách. Tento proces ve svém výsledku mohl vést k osvojení vnuceného čarodějnického stigmatu a z toho plynoucímu sebeobviňování domnělých čarodějnic a čarodějů. Tato skutečnost přirozeně nutí historiky zacházet velmi obezřetně a kriticky s přiznáními údajných čarodějnic.

Masiaková podává důkladnou charakteristiku a kritický rozbor použitých pramenů, z nichž stěžejní část tvořila čarodějnická akta z let 1631–1702, uložená v Arcibiskupské akademické knihovně v Paderbornu. U tohoto typu pramene probírá do značných podrobností a takřka metodicky vzorově jejich přednosti i nedostatky z hlediska zkoumání vytčeného tématu. Výklad o svých metodických a koncepčních východiscích autorka uzavírá v hutném shrnutí.

1] Rainer WALZ, *Hexenglaube und magische Kommunikation im Dorf der frühen Neuzeit: die Verfolgungen in der Grafschaft Lippe*, Paderborn 1993.

2] Johannes DILLINGER, *Böse Leute": Hexenverfolgungen in Schwäbisch-Österreich und Kurtrier im Vergleich*, Trier 1999.

Druhá část práce je věnována dějišti zkoumaných čarodějnických procesů a zároveň prostředí, v němž žily ony *Deüffelskinder* – vesnici Fürstenberg. Autorka líčí její dějiny od pozdně středověkých počátků do 17. století. Charakterizuje tamější hospodářství, jehož rozvoj byl od začátku značně limitován nepříznivými klimatickými poměry. Fürstenberg byl konfesijně smíšenou vesnicí, přičemž po třicetileté válce zde nabyli převahu katolíci. V roce 1672 bylo ve vsi napočítáno 150 domácností a přibližně 1300 obyvatel. Rozhodující postavení ve vsi měli příslušníci několika zámožných selských rodin, kteří také ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století obsazovali úřední funkci rychtáře/vesnického představeného (*dorfffürsteherr*). Z vyšší a střední vesnické vrstvy se rekrutovali též někteří vrchnostenská úředníci. Co se týče soužití uvnitř Fürstenbergu, musela Masiaková vycházet z obecných poznatků o venkovském životě v raném novověku. Konkrétněji mohla pojednat pouze o tamější péči o chudé a sirotky.

Autorka přiblížila ve velmi širokých lokálních vývojových souvislostech fungování soudnictví ve Fürstenbergu. Z trestných činů pojednával tamější soud v letech 1663–1709 daleko nejčastěji slovní urážky na cti, početně následované poškozeními cizích věcí, násilnými a majetkovými delikty, zvláště krádežemi. Jednotlivé zjištěné typy kriminality Masiaková detailně probírá. Zdůrazňuje mj. význam urážek na cti v genezi stigmatu čarodějnice. Pokud případ nebyl vzat pouze soudem na vědomí nebo pokud nedošlo ke smíru, bylo nejčastějším trestem za urážku na cti vězení. Označení za čarodějnici či jiné výrazy spojené s čarodějnictvím a deliktem magie figurovaly ve slovních urážkách na cti relativně často. Autorka si položila opodstatněnou otázku, odkdy se stávalo slovní obvinění z čarodějnictví věrohodným, tj. odkdy se osoba, již bylo adresováno, proti němu nebránila a přijímala je jako stigma. Samotná pověst či nálepka čarodějnice však podle Masiakové k iniciování čarodějnického procesu nestačila, k tomu bylo zapotřebí podstatnějších důkazů.

Ve třetí části autorka podrobně popsala podmínky a okolnosti, za nichž se čarodějnické procesy ve Fürstenbergu v 17. a na počátku 18. století konaly. Soudy s čarodějnicemi řídil zpravidla místní rychtář, jenž plnil funkci vrchnostenského fiskála. Přisedící soudu (*Schöffen*) se etablovali z místní zámožné selské vrstvy a jejich pozice byla v některých případech dědičná. Soudy judikovaly podle místního obyčejového práva a podle hrdelního řádu císaře Karla V. (*Carolina*). V kulminačních fázích zdejších čarodějnických procesů působili u fürstenberského soudu (formálně jako poradci) tzv. čarodějničtí komisaři. Jak ukázalo dosavadní bádání, fungovali tito komisaři zpravidla jako katalyzátor procesů a jako osoby tahající v pozadí za nitky. Nejinak tomu bylo zřejmě i u soudu ve Fürstenbergu, kde byli přisedící do značné míry závislí na právních znalostech komisařů. Osoby i činnost jednotlivých zjištěných čarodějnických komisařů autorka podrobně probírá a charakterizuje. Dále si všimá

i soudních písařů, kteří vedli procesní akta, a tak do jisté míry ovlivňovali dění před soudem. Ti zpravidla pocházeli z vyšší či střední vesnické vrstvy. Masiaková nepomíná ani duchovní, ať už plnili úlohu zpovědníků či exorcistů, a ve zvláštních oddělech se věnuje katovi a dalšímu soudnímu personálu.

Poté autorka detailně vylíčila samotný průběh zkoumaných čarodějnických inkvizičních procesů. Pokusila se přitom odpovědět na otázku, do jaké míry představoval čarodějnický proces zvláštní typ inkvizičního procesu, který byl legitimován pojetím kumulovaného čarodějnictví jako výjimečného zločinu (*crimen exceptum*). S tím souvisí řada dalších relevantních otázek, které si Masiaková klade a které se týkají zvláště vztahu mezi obyčejovým právem a recipovaným římským (přesněji: obecným) právem v judikatuře soudu, stupně akceptování kumulovaného pojetí čarodějnictví, konkrétního vlivu učených právníků a laiků na rozhodování soudu či rozsahu a intenzity prováděné tortury. Celkově bylo v letech 1601–1703 ve Fürstenbergu obviněno z čarodějnictví 104 osob, z toho 34 mužů. U 47 osob (12 mužů) bylo soudní řízení v různých fázích zastaveno. Popraveno bylo s jistotou 49 osob (z toho 17 mužů), navíc jedna žena zemřela ve vězení. Počet poprav na straně jedné a propuštění na straně druhé byl tedy přibližně shodný. Na základě důkladného rozboru autorka dospěla k závěru, že praxe čarodějnických procesů ve Fürstenbergu se nijak zásadněji neodchylovala od pravidel inkvizičního procesu v *Carolině*, a že se zde tedy neseťkáváme se zvláštním typem inkvizičního procesu. Soudní náklady byly zpravidla hrazeny z pozůstalosti odsouzených, nebo byly vymáhány na jejich rodinných příslušnících. V návaznosti na to autorka, opět velmi podrobně analyticky, pojednává o konkrétní podobě jednotlivých složek kumulovaného zločinu čarodějnictví (pakt s ďáblem, soulož s ďáblem či démony, účast na sabatu čarodějnic, čarodějnický let a škodlivá kouzla). Na rozdíl od Masiakové si nejsem jist, do jaké míry, resp. zda vůbec zdejší procesy odrážely lokální víru v čarodějnice.

Ve čtvrté části autorka předkládá sérii prosopografických a genealogických skic, v nichž přibližuje místní stigmatizované „čarodějnické rodiny“, jejich osudy a vzájemné vazby. V souvislosti s tím se dokonce pokouší o vytvoření typologie těchto rodin podle toho, v jakém rozsahu a po jak dlouhou dobu nesla určitá rodina čarodějnické stigma a kolik jejich příslušníků se stalo obětmi čarodějnických procesů.

V páté a šesté části shrnula autorka svá zjištění do následujících tezí: Určitá osoba nebyla čarodějnicí (*Deüffelskind*) proto, že se jako taková narodila, nýbrž v ní byla cíleně „přetvořena“ sociální a právní stigmatizací a marginalizací. Ve Fürstenbergu lze zaznamenat širší repertoár mechanismů společenské etiketizace, které byly používány zvláště při stigmatizaci domnělých čarodějnic. Formální a neformální postupy etiketizace byly známy jak žalobcům, tak obviněným, přičemž žalobci ji využívali jako nástroj sociální marginalizace

obviněné osoby, popř. k zahájení jejího trestního stíhání. Neformální etiketizace se projevovala v různých oblastech vesnického života, počínaje společenskými kontakty, hostincem či školou a konče sňatky či pohřby. Hlavní nástroj formální etiketizace představovaly čarodějnické procesy. Nakonec se autorka ještě dotýká otázky, do jaké míry osoby s neblahou pověstí čarodějnice vnímaly tento stav jako svůj vlastní obraz, tedy jako součást své „identity“. Uvědomění si této „identity“ mohlo za určitých okolností zafungovat jako obranná strategie, vedoucí k solidaritě a soudržnosti podobně postižených osob, ba i k vytvoření jakéhosi „tajného kodexu chování“.

Rozsáhlý přehled literatury čítá přes 500 položek, mezi nimiž výrazně převažují tituly vydané v posledním čtvrtstoletí. Poté následuje ještě příloha, která přináší edici několika vybraných pramenů a tabelární přehled údajů obsažených ve fürstenberském katastru z roku 1672.

Dizertační práce S. Masiakové je zcela mimořádným dílem, které velmi zásadně obohacuje dosavadní výzkum dějin evropských čarodějnických procesů, a tedy výrazně přesahuje rámec pouhé detailní regionálně historické monografie. Patří bezesporu k těm nejlepším a nejdůkladnějším pracím na téma dějin pronásledování domnělých provozovatelů magie, s nimiž jsem se mohl za uplynulá tři desetiletí obeznámit. Není divu, že se za ni autorce dostalo několika akademických a vědeckých ocenění i zasloužené publicity v lokálních médiích. Masiaková se ve své práci velmi širokého spektra témat, tak či onak souvisejících s dějinami čarodějnických procesů, nejen dotkla, nýbrž se většinou z nich skutečně do hloubky zabývala. Nepochybně dosáhla všech cílů, které si v úvodu práce vytkla. V rámci jedné recenze není možné upozornit na všechna nová historická fakta a zásadní metodické podněty, které práce přináší. Osobně považuji za možná nejzávažnější, že autorka znovu ukázala užitečnost a efektivnost mikrohistorického přístupu založeného na pečlivém studiu pramenů při poznávání příčin a průběhu čarodějnických procesů. Za podstatné pokládám i to, že S. Masiaková znovu jasně ukázala, jak cennou a užitečnou oporu při poznávání pozdní fáze středoevropských čarodějnických a kouzelnických procesů (cca od poloviny 17. století) představuje studium genealogických pramenů a dalších osobních evidenčních dokumentů.

Petr Kreuz

